

**O‘QUVCHILARDA SAVODXONLIK KO‘NIKMALARINI
PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA
SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

Sulaymonov Mirsaid Muhiddin o‘g‘li

Qo‘qon DU o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida savodxonlik, xususan, o‘qish savodxonligi ko‘nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda PIRLS dasturining o‘qish maqsadlari, matnni tushunish jarayonlari va baholash yondashuvlari boshlang‘ich ta’lim mazmuni bilan bog‘liq holda tahlil qilindi. O‘quvchilarning matndan aniq axborotni topish, xulosa chiqarish, g‘oya va ma’lumotlarni talqin qilish hamda integratsiyalash, matn mazmuni va shaklini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslandi.

Kalit so‘zlar: savodxonlik, o‘qish savodxonligi, PIRLS, xalqaro baholash, pedagogik imkoniyat, boshlang‘ich ta’lim, o‘qib tushunish, matn bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, funksional savodxonlik, raqamli savodxonlik, formativ baholash.

Аннотация. В данной статье освещены педагогические возможности формирования у учащихся начальных классов навыков грамотности, в частности читательской грамотности, на основе международной программы оценки PIRLS. В исследовании проанализированы цели чтения, процессы понимания текста и подходы к оцениванию, применяемые в программе PIRLS, во взаимосвязи с содержанием начального образования. Обоснованы возможности развития у учащихся навыков поиска конкретной информации в тексте,

формулирования выводов, интерпретации и интеграции идей и информации, а также оценки содержания и формы текста.

Ключевые слова: грамотность, читательская грамотность, PIRLS, международное оценивание, педагогические возможности, начальное образование, понимание прочитанного, работа с текстом, критическое мышление, функциональная грамотность, цифровая грамотность, формативное оценивание.

Abstract. This article explores the pedagogical opportunities for developing literacy skills, particularly reading literacy skills, among primary school pupils based on the PIRLS international assessment program. The study analyzes the reading purposes, text comprehension processes, and assessment approaches of the PIRLS program in relation to the content of primary education. The possibilities of developing pupils' skills in locating explicit information in texts, making inferences, interpreting and integrating ideas and information, as well as evaluating the content and form of texts, are substantiated.

Keywords: literacy, reading literacy, PIRLS, international assessment, pedagogical opportunities, primary education, reading comprehension, text-based learning, critical thinking, functional literacy, digital literacy, formative assessment.

KIRISH (INTRODUCTION). Ta'lim tizimining zamonaviy rivojlanish bosqichida o'quvchilarning faqat bilimlarni egallashi emas, balki mazkur bilimlardan turli ta'limiy va hayotiy vaziyatlarda foydalana olishi muhim natija sifatida e'tirof etilmoqda. Shu jihatdan savodxonlik tushunchasi o'qish va yozishning texnik ko'nikmalari bilan cheklanmay, axborotni tushunish, tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish, baholash va undan maqsadli foydalanish kabi murakkab intellektual faoliyatlarni ham qamrab oladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida shakllangan o'qish

savodxonligi o‘quvchining keyingi ta’lim faoliyati, mustaqil bilim olishi va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishining muhim asosini tashkil etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining matnni ravon o‘qishi uning mazmunini to‘liq anglashini anglatmaydi. O‘qish savodxonligi o‘quvchidan matnda bevosita berilgan ma’lumotlarni topish bilan birga, yashirin mazmunni anglash, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash, turli ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lash va o‘z fikrini dalillar asosida ifodalashni talab qiladi. Shuning uchun o‘qish jarayonini o‘quvchining faol fikrlash faoliyati sifatida tashkil etish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir.

Mazkur masalani xalqaro miqyosda o‘rganish va baholashda PIRLS — Progress in International Reading Literacy Study dasturi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot boshlang‘ich ta’limning to‘rtinchi sinfida o‘quvchilarning o‘qishdagi yutuqlarini xalqaro miqyosda o‘rganishga yo‘naltirilgan. PIRLS yondashuvida o‘qish savodxonligi matnni tushunish, undan foydalanish va o‘qilgan mazmun asosida fikrlash bilan bog‘liq faoliyat sifatida qaraladi.

PIRLS doirasida o‘qish ikki asosiy maqsad asosida tashkil etiladi: badiiy tajriba uchun o‘qish hamda axborotni egallash va undan foydalanish uchun o‘qish. Ushbu maqsadlar doirasida o‘quvchilarning matndan aniq ma’lumotni topish, sodda xulosalar chiqarish, g‘oya va ma’lumotlarni talqin qilish hamda integratsiyalash, matn mazmuni va elementlarini baholash ko‘nikmalari namoyon bo‘ladi. Mazkur jarayonlar boshlang‘ich ta’lim mazmunini takomillashtirish va o‘quvchilarning yuqori darajadagi fikrlashini rivojlantirish uchun muhim metodik imkoniyat yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS). Tadqiqot metodologik jihatdan kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va integrativ yondashuvlarga tayanadi. Kompetensiyaviy yondashuv savodxonlikni faqat bilimlar majmui emas, balki o‘quvchining matn va axborot bilan mustaqil ishlash qobiliyati sifatida talqin etishga imkon

beradi. Faoliyatga asoslangan yondashuv esa o'quvchining o'qish, tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va baholash jarayonlaridagi faol ishtirokini ta'minlaydi.

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik manbalarni nazariy tahlil qilish, xalqaro baholash dasturlarining mazmunini qiyosiy o'rganish, pedagogik kuzatish, umumlashtirish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. PIRLS baholash doirasining mazmuniy xususiyatlari boshlang'ich ta'limdagi o'qish faoliyati bilan taqqoslandi hamda pedagogik imkoniyatlar tizimlashtirildi.

Tadqiqotning asosiy tahlil birligi sifatida o'qish savodxonligini tashkil etuvchi faoliyatlar — axborotni aniqlash, xulosa chiqarish, talqin qilish, integratsiyalash va baholash qabul qilindi. Ushbu faoliyatlarning har biri uchun dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan pedagogik usullar, topshiriqlar va baholash mezonlari tahlil qilindi.

NATIJALAR (RESULTS).

1. O'qib tushunishni chuqurlashtirish imkoniyati

Tahlil natijalari PIRLS yondashuvining eng muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri o'quvchilarning o'qib tushunish darajasini chuqurlashtirish ekanligini ko'rsatadi. An'anaviy o'qish faoliyatida ko'pincha o'quvchining matnni ravon o'qishi va mazmunini qayta hikoya qilishi asosiy natija sifatida baholanadi. PIRLS yondashuvi esa matnni anglashni ko'p bosqichli intellektual jarayon sifatida qaraydi.

Birinchi bosqichda o'quvchi matndan aniq axborotni topadi. Ikkinchi bosqichda bevosita berilmagan, biroq matndagi dalillar asosida aniqlanishi mumkin bo'lgan xulosani chiqaradi. Uchinchi bosqichda matnning turli qismlaridagi ma'lumotlarni bog'laydi, asosiy g'oyani aniqlaydi va talqin qiladi. To'rtinchi bosqichda esa matn mazmuniga nisbatan baholovchi munosabat bildiradi. Ushbu izchillik o'quvchini oddiy qayta tiklash faoliyatidan mustaqil tahlil va baholashga olib boradi.

2. Tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyati

PIRLS yondashuvining navbatdagi pedagogik imkoniyati tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdir. O‘quvchiga “Matnda nima haqida so‘z yuritilgan?” kabi oddiy savollar bilan bir qatorda “Nima uchun?”, “Qaysi dalil buni tasdiqlaydi?”, “Sizningcha, muallif nima demoqchi?”, “Boshqa qanday xulosa chiqarish mumkin?” kabi savollar berilishi uning fikrlash faoliyatini faollashtiradi.

O‘quvchi o‘z javobini matndan olingan dalillar bilan asoslaganda, unda mantiqiy izchillik va dalillash ko‘nikmasi shakllanadi. Bu ko‘nikmalar keyinchalik nafaqat ona tili va o‘qish savodxonligi, balki boshqa fanlarni o‘zlashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Kommunikativ faollikni oshirish imkoniyati

O‘qilgan matn yuzasidan fikr almashish savodxonlikning kommunikativ tomonini rivojlantiradi. PIRLSga asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarning javobni nafaqat topishi, balki tushuntirishi va dalillashi uchun imkon yaratadi. Shu sababli juftlikda ishlash, kichik guruhlardagi muhokamalar, savol-javob va bahs-munozaralardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Badiiy matnlar asosida qahramonlarning xatti-harakatini baholash, muqobil yechimlarni taklif qilish va o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish mumkin. Axborot beruvchi matnlar asosida esa ma’lumotlarni taqqoslash, asosiy va ikkilamchi ma’lumotlarni ajratish, umumiy xulosaga kelish topshiriqlari beriladi.

4. Turli matnlar bilan ishlash imkoniyati

PIRLS yondashuvi o‘quvchilarning turli janr va shakldagi matnlar bilan ishlash tajribasini kengaytiradi. Badiiy matnlar o‘quvchining obrazli tafakkuri va emotsional munosabatini rivojlantirsa, axborot beruvchi matnlar faktlarni tahlil qilish va ulardan foydalanish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Boshlang‘ich ta’limda hikoya, ertak, she’r kabi an’anaviy matnlar bilan bir qatorda ilmiy-ommabop maqola, tavsif, yo‘riqnoma, e’lon, jadval, diagramma va sxemalardan foydalanish o‘quvchining funksional

savodxonligini rivojlantiradi. Bunday xilma-xillik o'quvchini real hayotda uchraydigan turli axborot manbalari bilan ishlashga tayyorlaydi.

5. Interaktiv va muammoli metodlardan foydalanish imkoniyati

PIRLS yondashuvi interaktiv metodlarni o'quv mazmuni bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Klaster, konseptual xarita, INSERT, Venn diagrammasi, FSMU va SWOT kabi metodlardan matn mazmunini tahlil qilishda foydalanish mumkin.

Masalan, konseptual xarita yordamida asosiy g'oya va unga bog'liq dalillar tizimlashtiriladi. Venn diagrammasi orqali ikki qahramon yoki ikki axborot manbasi taqqoslanadi. FSMU usuli esa o'quvchining fikrini sabab, misol va umumlashtirish asosida bayon etishiga yordam beradi. Muammoli savollar o'quvchini matnga qayta murojaat qilishga va mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

6. Raqamli savodxonlikni rivojlantirish imkoniyati

Zamonaviy axborot makonida o'quvchi faqat bosma matnlar bilan emas, balki elektron va multimodal matnlar bilan ham ishlaydi. Shu sababli PIRLS yondashuvi doirasida raqamli savodxonlikni rivojlantirish muhim pedagogik imkoniyat hisoblanadi.

Elektron matn, tasvir, jadval va boshqa vizual elementlar o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash, kerakli axborotni topish va bir nechta manbadan olingan ma'lumotlarni birlashtirish topshiriqlari o'quvchilarning zamonaviy savodxonligini rivojlantiradi. Bunda raqamli vosita o'z-o'zicha maqsad emas, balki o'qib tushunish va axborot bilan ishlash faoliyatini takomillashtiruvchi vosita sifatida qo'llanadi.

7. Differensial ta'lim imkoniyati

PIRLS mezonlari o'quvchilarning o'qishdagi individual farqlarini aniqlashga yordam beradi. Ayrim o'quvchilar matndan aniq axborotni topishda, boshqalari esa xulosa chiqarish yoki baholash jarayonida

qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shuning uchun topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra differensiallashtirish zarur.

Boshlang‘ich darajada tayanch savollar, kalit so‘zlar va vizual yordamlar qo‘llanilishi mumkin. Yuqori darajada esa ochiq javobli, integrativ va baholovchi topshiriqlar beriladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda rivojlanishini ta‘minlaydi.

8. Formativ baholashni takomillashtirish imkoniyati

PIRLS yondashuvi baholash jarayonini o‘quvchi rivojlanishini kuzatish vositasiga aylantirish imkonini beradi. O‘qituvchi o‘quvchining qaysi kognitiv jarayonda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlaydi va shu asosda keyingi ta‘lim faoliyatini rejalashtiradi.

Baholash mezonlari sifatida “matndan kerakli dalilni topadi”, “sabab-oqibat munosabatini aniqlaydi”, “asosiy g‘oyani talqin qiladi”, “ma‘lumotlarni integratsiyalaydi”, “fikrini dalil bilan asoslaydi” kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Mazkur mezonlar o‘quvchining o‘z faoliyatini baholashi va refleksiya qilishi uchun ham xizmat qiladi.

9. Maktab va oila hamkorligini kuchaytirish imkoniyati

Savodxonlikni shakllantirish faqat maktabdagi darslar bilan cheklanmaydi. Oiladagi kitobxonlik muhiti, ota-onalarning bola bilan o‘qilgan matn yuzasidan suhbatlashishi va uning fikrini tinglashi o‘qishga qiziqishni kuchaytiradi.

PIRLS yondashuvidan kelib chiqib, maktab va oila hamkorligida oilaviy kitobxonlik, o‘qilgan asar yuzasidan suhbat, bolaga savollar berish va uning mustaqil fikrini rag‘batlantirish kabi faoliyatlarni tashkil etish mumkin. Bu o‘quvchining o‘qish motivatsiyasi va kommunikativ faolligini oshiradi.

MUHOKAMA (DISCUSSION). Tadqiqot natijalari PIRLS xalqaro baholash dasturining pedagogik imkoniyatlari uning faqat baholash vositasi sifatidagi funksiyasi bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuv o‘qish faoliyatining mazmunini takomillashtirish, topshiriqlarni kognitiv

murakkablik bo'yicha tizimlashtirish va o'quvchining fikrlash faoliyatini rivojlantirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq PIRLS yondashuvini amaliyotga tatbiq etishda uni faqat test topshiriqlarini ko'paytirish shaklida talqin qilish maqsadga muvofiq emas. Testga yo'naltirilgan mashqlar o'quvchining o'qish madaniyatini to'liq rivojlantira olmaydi. Asosiy e'tibor muntazam o'qish, turli matnlar bilan ishlash, mazmunni muhokama qilish, savol qo'yish va dalillashga qaratilishi lozim.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, PIRLS mezonlarini milliy boshlang'ich ta'lim mazmuni bilan uyg'unlashtirish muhimdir. O'zbek xalq ertaklari, hikoyalari, bolalar adabiyoti namunalari, tabiat, tarix va jamiyatga oid ilmiy-ommabop matnlar asosida PIRLS tipidagi topshiriqlarni yaratish mumkin. Bu orqali o'quvchilar bir vaqtning o'zida milliy mazmunni o'zlashtiradi va xalqaro darajada talab etiladigan savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi savodxonlik mazmunini kengaytirishni talab etadi. Elektron va multimodal matnlar bilan ishlash o'quvchilarning axborotni izlash, tanlash, taqqoslash va integratsiyalash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang'ich ta'limda raqamli vositalarni bosqichma-bosqich va pedagogik maqsadga muvofiq joriy etish zarur.

XULOSA (CONCLUSION). O'quvchilarda savodxonlik ko'nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida shakllantirish keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Ushbu imkoniyatlar o'qib tushunishni chuqurlashtirish, yuqori darajadagi kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni faollashtirish, kommunikativ faollikni oshirish, turli matnlar bilan ishlash tajribasini kengaytirish hamda raqamli savodxonlikni rivojlantirishda namoyon bo'ladi.

PIRLS yondashuvining asosiy pedagogik ahamiyati o'quvchini passiv o'quvchi emas, balki matn bilan faol muloqot qiluvchi subyekt sifatida

shakllantirishidadir. O‘quvchi axborotni topadi, tahlil qiladi, turli ma’lumotlarni o‘zaro bog‘laydi, xulosa chiqaradi va o‘z fikrini dalillar asosida baholaydi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, boshlang‘ich ta’lim amaliyotida PIRLS yondashuvini quyidagi yo‘nalishlarda tizimli qo‘llash tavsiya etiladi: turli janrdagi matnlardan foydalanish; savollarni kognitiv murakkablik asosida tuzish; ochiq javobli topshiriqlarni kengaytirish; o‘quvchilarning fikrini dalillashga o‘rgatish; interaktiv va muammoli metodlarni qo‘llash; differensial topshiriqlar tizimini ishlab chiqish; formativ baholashni takomillashtirish; bosma va raqamli matnlar bilan ishlashni uyg‘unlashtirish.

Shunday qilib, PIRLS xalqaro baholash dasturining pedagogik imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining funksional savodxonligini, mustaqil va tanqidiy fikrlashini hamda ta’limiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvni kundalik dars jarayoniga tizimli integratsiya qilish o‘quvchilarni faqat xalqaro baholashga emas, balki hayot davomida mustaqil o‘qish, o‘rganish va axborotdan ongli foydalanishga tayyorlashning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mullis I. V. S., Martin M. O. PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
2. Mullis I. V. S., von Davier M., Foy P., Fishbein B., Reynolds K. A., Wry E. PIRLS 2021 International Results in Reading. Boston College, 2023.
3. von Davier M., Mullis I. V. S., Fishbein B., Foy P. Methods and Procedures: PIRLS 2021 Technical Report. Boston College, 2023.
4. International Association for the Evaluation of Educational Achievement. PIRLS: Progress in International Reading Literacy Study.
5. IEA. PIRLS 2021 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading. Boston College, 2023.

6. IEA. PIRLS 2021 International Database and User Guide. Boston College, 2023.
7. Mullis I. V. S., Martin M. O., Foy P. PIRLS 2016 International Results in Reading. Boston College, 2017.
8. UNESCO. Literacy and Education: Contemporary Approaches to Functional Literacy. Paris.